

Araştırma Makalesi
Original Article

7 (3) 2020: 1695-1717
Doi: 10.46868/atdd.17

Diyarbekrî ve Tarihçiliği*

Ahmet Duman**

ORCID: 0000-0002-9958-4530

Öz

Bu makalede, Diyarbekrî'nin hayatı ve eserleri ele alınacak sonra *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* adlı eseri, metot ve muhteva açısından özetlenecektir. XVI. yüzyıl tarihçilerinden olan Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarbekrî, kadılık, şeyhülharemlik ve müderrislik görevlerinin yanında *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* adlı eseriyle önemli siyer müelliflerinden biridir. Hayatı hakkında kaynaklarda birbirinin tekrarı mahiyetinde olan, az bir bilgi vardır. O, Mekke ve Medine Kadısı olarak görev yaptığı gibi Mekke'de Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik ile şeyhülharemlik görevini icra etmiş, fakih ve çok yönlü bir şahsiyettir. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* adlı eseri kaynak kullanımı ve içerdiği zengin rivayetle tahlil edilmesi gereken önemi haiz bir kaynaktır. Biz de bu çalışmamızda özellikle ülkemizde üzerinde neredeyse hiç çalışma yapılmayan Diyarbekrî'nin hayatını, eserlerini ve *Târîhu'l-hamîs* çerçevesinde tarihçiliğini ve İslâm tarihindeki önemini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, Mekke, Medine, Kadı, Osmanlı Dönemi Tarih Yazıcılığı

Gönderme Tarihi: 16/07/2020

Kabul Tarihi:28/09/2020

* Bu makale Prof. Dr. Seyfettin Erşahin danışmanlığında hazırlanan "Diyarbekrî ve Tarihçiliği" adlı doktora çalışmasından türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi , Ankara Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları, dumanahmet14@hotmail.com

Diyarbakrî and His Historiography

Ahmet Duman

Orcid: 0000-0002-9958-4530

Abstract

In this article, Diyarbakrî's life and works will be discussed and then his work, titled *Ta' rīkh al-khamīs fī ahvâli anfas nafīs*, will be summarized in terms of method and content. Hussain b. Muḥammad al-Diyarbakrî who is among historians in XVIth century is one of the most important authors of Sīra (Prophetic Biography) with his work titled *Ta' rīkh al-khamīs fī ahvâli anfas nafīs*, in addition to his duties as a qadi (muslim judge), Skhaikh al-haram and Mudarris. There is little information about his life in the sources, in which the most of these information are mere repetition. He is a scholar and versatile genius who worked as a Qāḍī in Mecca and Medina as well as performing duties of Mudarris for Sulaymaniyya Madrasa in Mecca and Skhaikh al-haram of Mecca. His work titled *Ta' rīkh al-khamīs fī ahvâli anfas nafīs* is an important work that is of importance and needs to be analyzed because of its use of resources and the rich narrations it contains. In this study, we will try to examine -Diyarbakrî's life and works, which is almost never studied in our country, and his historiography within the framework of *Ta' rīkh al-khamīs* and importance in the Islamic history.

Keywords; Diyarbakrî, *Ta' rīkh al-khamīs fī ahvâli anfas nafīs*, Mecca, Medina, Qāḍī, Historiography in the Ottoman Period

Received Date: 16/07/2020

Accepted Date: 28/09/2020

Историография Диярбекри

Резюме

В этой статье мы обсудим жизнь и творчество Диярбекри, затем *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli*. Историк 15 -го века, профессор, шейх, кадий(судья) Хусейн Мухаммад эд-Диярбекри, так же является одним из выдающихся авторов своей работы под названием *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli infesi nefîs*. В источниках встречается мало информации о нем. Он работал Кадием Мекки и Медины. Профессором в медресе Сулеймание в Мекке, а так же он юрист и разносторонний человек, выполнивший задачу шейха. У нас практически нет над этой темой проведенных исследований или же работ, особенно в нашей стране. Жизнь, труды и историография Диярбекри в рамках *Târîhu'l-hamîs* мы постараемся изучить его значение в истории ислама.

Ключевые слова: Диярбекри, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, Мекка, Медина, Кадий, историография Османского период

Получено: 16/07/2020

Принято: 28/09/2020

Giriş

Hz. Muhammed (s.a.v.) 571 yılında Mekke’de doğmuş ve 610 yılında ilk vahiy gelmesiyle İslâm’ı tebliğle görevlendirilmiştir. Bundan sonraki süreçte aldığı tebliğ görevini yerine getirmiş, tevhit mücadelesini sürdürmüş, birçok sıkıntıya göğüs germiştir. Neticesinde 632 yılında vefatının ardından ona inanan ve onun yolundan giden milyonlarca müntesip bırakmıştır. O, Kur’ân-ı Kerîm’de övülen ve örnek alınması istenen son peygamberdir. (Âli-İmran 3/31, Kalem, 29/4) Onun vefatıyla ona özlem duyan, ilahi emre en güzel şekilde tabi olmak isteyen Müslümanlar, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatı hakkında bilgi edinmeye, hayatını öğrenmeye koyuldular. Sahabe, Tabiûn ve ondan sonraki nesiller bu çabanın bir sonucu olarak Hz. Peygamber hakkında ilk eserleri oluşturmaya başladılar. Kısaca “Hz. Peygamberin hayatı” olarak isimlendirilen siyer yazıcılığı başlamış oldu. Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Eban b. Osman (ö. 100/718), Musa b. Utbe (ö. 141/758), İbn İshak (ö. 151/768), Vâkıdî (ö. 207/823) ve İbn Hişâm (ö. 218/833) bu ilmin öncüleri sayılır. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatını öğrenmeye duyulan iştihak daha sonraki dönemlerde de artarak devam etmiş siyer alanında birçok eser telif edilmiştir. XVI. yüzyılda yaşayan ve siyer ilmine katkı yapan ve yazdığı eseriyle sonrakilere kaynaklık eden müelliflerden biri de Diyarbekrî’dir.

I- Diyarbekrî’nin Hayatı, Resmî Görevleri ve Vefatı

1. Hayatı

Osmanlı dönemi siyer yazıcılarından olan, Diyarbekrî’nin doğum tarihi ve yeri hakkında biyografi kitaplarında bilgi bulunmamaktadır. Müellif, kitaplarında Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarbekrî ismini kullanmıştır.¹ Ayrıca kaynaklarda ‘Diyarbekrî’ künyesinden dolayı onun Diyarbakır’a nispet edildiğini görmekteyiz.

¹ Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen, *Târîhu’l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis* (I-III), thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî, Daru’l-Kütübü’l-İlmiye, Beyrut 2009, s. 1:218-220; Kâtib Çelebî, *Keşfu’z-zünûn an esâmiu’l-kütüb ve’l-fünûn*, Mektebetü’l Müsenna, Bağdat,s. 1:775; Eyüp Sabri Paşa, *Mir’âtü’l-haremeyn*, haz. Ömer Faruk Can-F. Zehra Can, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018, s. 2: 922.

Müellifin eserlerinde 931/1524-1525 yıllarında Mekke’de olduğu bilgisinden hareketle, XVI. yüzyılın başlarında dünyaya geldiğini tahmin etmekteyiz. Buna ilaveten Diyarbekrî’nin küçük yaşlarda hasta olduğuna ve annesinin onu şehrin önde gelen şeyhlerinden birine getirdiğine dair rivayet, onun erken bir dönemde buraya geldiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.²

Diyarbekrî’nin doğduğu dönemde ise Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki mücadeleler göze çarpmaktadır. Bu tarihlerde Diyarbakır ve çevresinde Akkoyunlular, Dulkadiroğulları ve gücü zayıflayan Memlûkler hüküm sürmekteydi. Yavuz Sultan Selim’in Şah İsmail’i yenmesinin ardından Osmanlılar yönünü güneye çevirdi. Yavuz Sultan Selim önce 1516’da Mercidâbık, daha sonra 1517’de Ridaniye Savaşlarında elde etmiş olduğu galibiyet neticesinde Memlûklere son vermiş, Mısır ile Hicaz bölgesine sahip olmuştur.³ Muhtemelen Diyarbekrî’nin ailesi de Diyarbakır ve çevresindeki kargaşa ortamından Şam’a, oradan da Mekke’ye göç etmiş olmalıdır.

Bu bilgiler ışığında Diyarbekrî, Memlûklerin son dönemine ve Ridaniye savaşı sonrasında Haremeyn bölgesine sahip olan Osmanlıların Mekke’deki ilk dönemlerine tanıklık etmiştir.

Mir’âtü’l-haremeyn adlı eserinde Eyüp Sabri Paşa, Diyarbekrî’nin Mâ’in b. Âsaf adında bir damadı olduğunu zikretmektedir.⁴ Eşi ve evliliği hususunda bilgi sahibi olmamakla birlikte onun evlendiğini ve en azından bir kız çocuğunun olduğunu ifade edebiliriz.

Yetiştirmesi ve tahsil hayatına dair biyografi eserlerinde hiçbir bilgi geçmemektedir. Gerek *Târîhu’l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*’i gerekse *Risâle*’sini birçok kaynaktan istifade ederek telif etmesi, onun genç yaşta bu bilgilere sahip olduğunu gösteren bir delil sayılabilir.⁵

², Muhyiddin Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderûsî, *en-Nürü’s-sâfir ‘an ahbâri’l-karni’l-‘âşir*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 340.

³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.3: 536;

⁴ E. S. Paşa, *a.g.e.*, s.2: 922.

⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:5.

2. Resmî Görevleri

Diyarbakır hakkındaki detaylı bilgiler, genel olarak miladi 1565 yılından sonraki zamanlara dairdir. Bu tarihten itibaren vefatına kadar birçok vazifede bulunmuştur. Mekke Kadılığı, Medine Kadılığı, Mekke Şeyhülharemligi, Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik bu görevlerdendir.⁶

Osmanlı Mühimme Defterleri ve dönemin tarihçilerinden Kutbüddin el-Mekkî en-Nehrevâlî'nin verdiği bilgiler çerçevesinde 972/1565 yılından itibaren Diyarbakır'nın Mekke Kadılığı görevini icra ettiği görülmektedir. Osmanlı yükselme devrinde kadıların görev süreleri ortalama iki yıl kadardı ve daha sonra bir üst yere kadı olarak tayinlerini beklerlerdi. Ancak Diyarbakır bu süreden daha fazla kadılık görevini yerine getirmiştir. Örneğin o, Mühimme Defterlerinde hicri 980 ve 985 yıllarında da kadı olarak isimlendirilmiştir.⁷

Diyarbakır'nın sosyal hizmetlerde de başarılı çalışmaları görülmektedir. 828-829 yıllarında Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'in eşi Zübeyde Hanım tarafından Mekke'nin su ihtiyacını sağlamak amacıyla yaptırılan Ayniarafat suyunun tamiratı uzun süren çalışmalara rağmen bir türlü bitirilememişti. Vazifenin bitirilememesi nedeniyle usta görevinden azledilmiş ve onun yerine Diyarbakır görevlendirilmiştir. O, su yolunu çok kısa sürede tamir ettirmiş ve suyu Mekke'ye ulaştırmıştır. Diyarbakır'nın bu başarısı neticesinde fermanla hem maaşına zam yapılmış, hem de Mekke'nin Şeyhülharemlik görevi tevdi edilmiştir. Bu husus 16-04-980/1572 tarihli Mühimme Defterinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Mekke-i Mükerrime Şerifi'ne Nâme-i Hümayun yazıla ki: Ayniarafat suyunun Mekke'ye dâhil olduğu müjdesini getiren müteferrikalardan Nâsır ile bir hıl'at gönderildiği ve Kadı Hüseyin'in müderrislik vazifesine elli akçe terakki ve şeyhul-

⁶ BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara 1994, 7 numaralı Mühimme Defteri, (hüküm 442) s. 230; Kutbüddin el-Mekkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî, *el-Berku'l-yemânî fi'l-fethi'l-Osmânî*, Menşûratü Dâru'l-Yemame, Riyad 1967, s. 141.

⁷ BOA, 7 numaralı mühimme defteri, hüküm 442. s. 230.

haremlik tevcih olunup ona da hıl'at gönderildiği ve getirilen suya müstakil kariz inşa edüp çeşmelere aktılması.”⁸

Kadılık ve şeyhülharemlik görevlerini uhdesinde bulunduran Diyarbekrî, Harem-i Şerif'in tadilatlarında aktif rol almış ve bizzat İstanbul'dan görev hakkında ona emirler gönderilmiştir. Kutbüddîn el-Mekkî, Diyarbekrî'nin Mescid-i Harâm'ın yenilenmesinde

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ أَمَنِ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ

(١٨) Tevbe sûresi 18. ayetinin metnini yazdığını, gördüğünü belirtmektedir. Eyüp Sabri Paşa 984/1576 tarihli bu yenileme işleminde Diyarbekrî'nin Harem'in doğu duvarına Sultan III. Murad'ın gönderdiği yazıyı astığını eserinde zikretmiştir.⁹

Diyarbekrî 982-983/1574-1576 yılları arasında Mekke'deki gayretlerinin neticesinde Medine Kadılığına da görevlendirilmiştir.¹⁰ Medine'de bulunduğu zaman diliminde hizmetlerde bulunan Diyarbekrî tekrar Mekke'ye dönmüştür.

Gerek kadılık görevini gerekse şeyhülharemlik görevini icra eden Diyarbekrî, ilmî alanda da kendini ispatlamıştır. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 972/1565 yıllarında hizmet vermeye başlayan, Mimar Sinan tarafından planları çizilen ve dört mezhep üzere eğitim veren Süleymaniye Medresesi dönemin önemli ilim merkezlerindedir. Diyarbekrî, Süleymaniye Medresesinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Bu medresenin müdürü ve Diyarbekrî'nin arkadaşı olan Kutbuddin el-Mekkî en-Nehrevâlî bu medresede okutulan derslerin isimlerini eserinde şöylece zikretmiştir: Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı, Merginânî'nin *Hidâye*'si ve Ebussuûd Efendinin tefsirinden bölümler, İbnü'l-Hümmam'ın *Tekmil*'i, *Şerhi'l-Hidâye*'si, Kütüb-i sitte ile tıp,

⁸ BOA, 7 numaralı mühimme defteri, hüküm 442. s. 230.

⁹ K. el-Mekkî, *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beytillâhi (beledillâhi)'l-Harâm*, Müessesetü'l-Furkan, Mekke 2000, s. 408; E. S. Paşa, a.g.e.,s. 2:931. ("Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup sakınan kimseler imar edebilirler. İşte bunları doğru yolu bulmaları umulur.")

¹⁰ K. el-Mekkî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi (beledillâhi)'l-harâm*; s. 64; Ebu'l-Felah Abdulhayy b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtüz-zehab fi ahbâri men zehab*, I-XI, thk. Abdulkadir Arnavut-Mahmut Arnavut, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1986, s.10:616; Mehmed Süreyya Bey, *Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, 2: 201; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-V, E. J. Brill 1942-1943, Leiden,s. 2:514; Franz Rosenthal, "al-Diyarbakrî", *The Encyclopaedia of İslam*, C. 2, Leiden: E. J. Brill, 1983, s. 349.

hadis ve usûl dersleri.¹¹ Diyarbekrî Süleymaniye Medresesi'nde Mâlikî mezhebi müderrisliği görevini icra etmiştir. Mâlikî mezhebine tabi olması neticesinde hem müderrislik hem de kadılıkta onun “ed-Diyarbekrî el-Mâlikî” olarak nitelenmesine sebep olmuştur.

975-976/1567-1568 yıllarına ait 7 Numaralı Mühimme Defteri'nde şu ifadeler yer almaktadır:

“Sultan Süleyman tarafından Mekke-i Mükerrreme’de dört mezhep için yaptırılan medreselerden Hanefî ve Malikî medreselerine müderris tayin edildiği; Şafîî ve Hanbelî medreseleri için de müderrisliğe ehil iki müderris tayin edilmesi ve beratlarının gönderilebilmesi için isimlerinin bildirilmesi. Sâbıkâ Kâdî-asker olup Mekke-i Mükerrreme Kâdîsı olan Abdurrahmân Efendi’ye hüküm ki:

Merhûm ve mağfûrun-leh babam hudâvendigâr tâbe serâhü Mekke-i Mükerrreme’de Mezâhib-i Erba’a için binâ itdürdüğü medâris-i şerîfeden Hanefî Medresesi’nün tedrîsi Müftî olan Mevlânâ Kutbeddîn’e ve Mâlikî Medresesi Kâdî Hüseyin-i Mâlikî’ye virilüp Şafî’î ile Hanbelî Medreseleri’nün tedrîsi kalmışdur. Buyurdum ki:

Zikrolunan Şafî’î vü Hanbelî Medreseleri’nün tedrîsine dahı müstehikk olanlardan bir kimesneyi ta’yîn idüp arzidesin ki, tevcîh olunup berâtları virile.)”¹²

Diyarbekrî görevleri çerçevesinde Osmanlı yöneticilerinin Mekke’ye uğramalarında onları karşılamış, onlara eşlik etmiş ve gerektiğinde onlara ziyafet vermiştir. Mekke’ye gelenlerden biri de Yemen Beylerbeyi Behram Paşadır. Diyarbekrî, Behram Paşa ve beraberindekilere Mekke’de Ebtâh bölgesindeki yerinde (bostanında) çok güzel bir ziyafet hazırlatmıştır. Ziyaretçiler arasında bulunan Kutbüddîn el-Mekkî, Diyarbekrî’yi şu güzel cümlelerle takdim etmiştir;

“Mevlânâ Şeyhül-İslâm, nâzırü-Beledi’llahi’l-Harâm, celâleti, azameti şânı herkes tarafından kabul edilen, bedru’d-dünya ve’-d-din, es-Seyyid el-Kâdî Hüseynü’l-

¹¹ K. el-Mekkî, *el-İlâm bi-a’lâmi Beytillâhi (beledillâhi)’l-ḥarâm*, s. 353.

¹² BOA, 7 numaralı Mühimme defteri, hüküm. 442, s. 230.

Hasenî el-Mâlîkî, müderrisü'l-Medreseti's-şeriyeti's-Sultaniyeti's-Süleymaniyeti ve bununla beraber birçok güzel vazifeleri yerine getiren."¹³

Diyarbekrî'nin çok cömert biri olduğunu özellikle bayramlarda bin sofraya gelenlere ikramlarda bulunduğu bildirilmektedir. Özellikle Kutbüddîn el-Mekkî, Arafat suyunun Mekke'ye getirilmesi neticesinde Diyarbekrî'nin Ebtâh bölgesindeki bahçesinde bir ziyafet verdiğini ve bu ziyafette birçok kurban kesilip ikramların yapıldığını zikretmektedir.¹⁴ Bir şiirde de O, şu mısralarla anlatılmıştır.

İnsan insanın aynasıdır.

Kim önderlik ederse kim güzel saraylar inşa ederse

Cömertlikten kararlılığından ve yumuşaklık gibi

Nesebinden şerefinden ve güzel hasletlerinden

Kılıç gibi deniz gibi

Çok veren gibi Güneş, ay, saf su gibi

Onunla konuşup onu seçen,

Ulaşamayacağı makama eriştiren olmasaydı

Adil bir yönetici olmazdı.

En zirve olan iki mekâna Haremeyn ulaşan,

Hiç zail olmayacak bir mertebeye ulaştırdılar.

Bu Hüseynü'l-Hasenîdir.

*Cömertlikte diğerlerini geçmiştir.*¹⁵

3. Vefatı

Kaynaklarda Diyarbekrî'nin ölüm tarihi hakkında bazı tarihler verilmektedir. Özellikle 966/1558-1559 tarihi öne çıkmıştır. Kâtib Çelebi ve onu takip edenler bu

¹³ K. el-Mekkî, *el-Berku'l-yemânî fi'l-fethi'l-Osmânî*, s. 447.

¹⁴ K. el-Mekkî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi (beledillâhi) 'l-harâm*, s. 350; E. S. Paşa, *a.g.e.*, s.2:914.

¹⁵ Ayderûsî, *a.g.e.*, s. 342; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, s.10:616.

tarihi zikretmişlerdir. Bunun yanında 960/1554, 966/1559, 982/1574,¹⁶ 990/1582 ile 996/1587-1588 gibi farklı tarihler de verilmiştir. Gustav Flügel 966/15 Ekim 1558, Ayderûsî, İbnü'l-İmâd ve Brockelman 9 Safer 990 tarihini gün, ay ve yıl şeklinde tam olarak veren müelliflerdir.

Ana kaynak olması hasebiyle Mühimme defterleri ve Diyarbekrî'nin arkadaşı tarihçi Kutbüddin el-Mekkî'nin vermiş olduğu bilgiler önem arz etmektedir. Ancak Diyarbekrî hakkında araştırma yaptığımız eserlerde gerek Mühimme Defterleri gerekse Kutbüddîn el-Mekkî'nin eserleri kaynaklar arasında geçmemektedir. Zikredilen bu iki ana kaynak Diyarbekrî'nin o tarihlerde görevde olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle zikredilen tarihlerden Ayderûsî, İbnü'l-İmâd ve Brockelman'ın verdiği 9 Safer 990/1582 tarihinin daha doğru olması gerektiği ifade edilebilir.¹⁷ Diyarbekrî, vefat ettikten sonra Mekke'deki Cennetü'l-Mualla mezarlığına, Kutbüddin el-Mekkî ile aynı mahalde defnedildiği de gelen rivayetlerdendir.¹⁸

II. Diyarbekrî'nin İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Diyarbekrî, idarî alandaki görevlerinde başarılı olduğu kadar ilmî alanda da kendini ispat etmiş bir âlimdir. Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahip olan Süleymaniye Medresesinde müderrislik görevini icra etmesi onun ilmî birikimini gösteren önemli bir göstergedir. Daha önce de ifade edildiği üzere müderrislik görevine atandığına dair gönderilen fermana bizzat ismi zikredilmiştir. Medresede okutulan derslere bakıldığında da önem atfedilen ve İslâm toplumunda muteber olan kitaplar olduğu görülecektir.

Diyarbekrî, Osmanlı yükselme dönemi müelliflerindendir. Kaynaklarda ona ait olduğu söylenen üç eserden bahsedilmektedir. Bunlardan ikisi elimizde matbu olmakla

¹⁶ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-hamis-fi-ahvalin-nefsin-nefis/175507> (23.10.2019). *Târihu'l-hamis*'in el yazmalarının bulunduğu katalog bilgilerinde Diyarbekrî'nin ölüm tarihi olarak 966/1559 ve 982/1584 tarihleri verilmektedir.

¹⁷ C. Brockelmann, *a.g.e.*, s. 2:514.

¹⁸ M. S. Bey, *a.g.e.*, s.2:201.

birlikte birinin ise sadece ismi zikredilmektedir. Diyarbekrî'nin en önemli eseri *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*'tir.

Diğer eserinin adı ise *Risâle fî zer'i-l Kâ'beti'l-mu'azzama ve'l-Mescidi'l-harâm*'dır. Bu eser küçük bir risale şeklinde olup Kâbe tarihi ile alâkalı bilgileri ihtiva etmektedir. Kendi dönemindeki Kâbe'nin fizikî yapısını, yaptığı ölçümlerle tespit etmiştir. Bu risale 2003 yılında Yahya Hamza Abdulkadir el-Vezene tarafından takdim ve tahkik ile Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye tarafından Kahire'de neşredilmiştir.¹⁹

Günümüze ulaşmayan ancak kaynaklarda ismi zikredilen bir diğer eserinin adı da *Ehebetü'n-nâsik ve'l-hâc li-intifâ'ihî bihâ lede'l-ihdiyâc 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*'dır. Bu eser muhtemelen küçük bir risale olup hac görevini yerine getirmek için gelenlere yol göstermesi için yazılmıştır. Bursalı Mehmed Tahir Bey, Diyarbekrî'nin bu eserlerinin yanında yıldızlara ait birkaç kitabından daha bahsetmekte ancak isim zikretmemektedir.²⁰

Diyarbekrî, eserlerinde sade bir dil kullanmış ve yer yer şiire yer vermiştir. Dönemi itibariyle bazı müellifler kitaplarına isim verirlerken secili ve kafiyeli isimlerle kitaplarını adlandırmışlardır. Örneğin Semhûdî *el-Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, Muhibbüddin et-Taberî *Zehâiru'l-ukba fî menakibi zevi'l-kurba*, Hayrî *l-karâ fî ziyâreti ümmi'l-kurâ*, İbn Tağriberdi ise *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâfe* şeklinde isimlendirmelerde bulunmuşlardır. Diyarbekrî de döneminden etkilenmiş olmalıdır ki kitabına *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis* adını vermiştir.

1. Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis

Diyarbekrî'nin bilinen eseri *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*'dir. Kitabın yazılış tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler geçmektedir.

¹⁹ Diyarbekrî, *Risale fî zer'i-l Kâ'beti'l-mu'azzama ve'l-Mescidi'l-harâm*, thk. Dr. Yahya Hamza Abdulkadir el-Vezene, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2003, s.3: Ö. R. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut, 1957, s.4:47.

²⁰ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, haz. İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul 1975, s.3:73; Abdulkadir Özyayın, "Diyarbekrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9., TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 473.

III, 73; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1951, 1:319.

Kâtib Çelebî kitabın hicri 940/1534 yılının Şaban ayının sekizinde tamamlandığını belirtmektedir.²¹ Brockelman ise 6 Şaban 940 tarihini vermektedir.²² Ayrıca el-Hamîs الحميس kelimesindeki ha harfinin noktalı mı (خ) noktasız mı (ح) olduğu hususundaki tartışmaya da değinen Kâtib Çelebî, bu kelimenin noktasız ha olduğu ve bununla Mekke'nin işaret edilmiş olabileceği hakkındaki rivayeti kaydeder.²³

Gustav Flügel ise kitabın 8 Şaban 940/22 Şubat 1534 tarihinde bitirilmiş olduğunu dile getirmektedir.²⁴

Rosenthal, *Târîhu'l-hamîs*'in baskıları ile ilgili bilgi verdikten sonra, yazım tarihi ile ilgili 28 Safer 941/8 Eylül 1534 yılını belirtir ve bu tarihte risâlenin yazımının tamamlandığını aktarır. Kâtib Çelebî de aynı görüştedir.²⁵

Bursalı Mehmed Tahir Bey ise *Târîhu'l-hamîs*'in 940/1533 senesinde ikmal edildiği kanaatindedir.²⁶ Bu bilgiler neticesinde eserin 940-941/1533-1534 yıllarında yazıldığı söyleyebiliriz. Kütüphanelerde bulunan el yazmalarının katalog bilgileri de telif tarihi olarak bizim görüşümüzü desteklemektedir.²⁷

Bedir Gazvesini işlerken ayrı bir bölüm açan Diyarbekrî 936/1529 yılında Şaban ayında Medine'den Mekke'ye dönerken Bedir'de davul sesine benzer bazı sesler işittiklerini belirtmiştir.²⁸ Ayrıca 931/1525 yılı Şevval ayında Kâbe'nin ölçüleriyle ilgili bilgileri verirken de tarihlendirme yapmıştır.²⁹

²¹ K. Çelebî, *a.g.e.*, s.1:725; Ben Muhammed Chenep, "Diyarbekrî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963, s. 626.

²² C. Brockelmann, *a.g.e.*, s.2:514; Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, 1882, s.2:73.

²³ K. Çelebî, *a.g.e.*, s.1: 725.

²⁴ Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften*, Druck und Verlag Der. K.K.Hof Und Staatsdruckeri, Wien 1965, s.2: 344.

²⁵ F. Rosenthal, *a.g.e.*, s. 349; K. Çelebî, *a.g.e.*, s. 1:725.

²⁶ B. M. T. Bey, *a.g.e.*, s. 3:73.

²⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-ham%C3%AEs-f%C3%AE-ahvalin-nefsin-nef%C3%AEs/120986>. (Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde bulunan el yazması nüshada da 940/1533 tarihi geçmektedir. 04.05.2020)

²⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.2:115.

²⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 1:218.

Diyarbekrî'nin eserini ne zaman bitirdiğine dair tartışmaların kaynağında onun vefat tarihinin 966/1558 yılının kabul edilmesi ve kitabın son konusu olarak ele alınan Osmanlı padişahı III. Murad'ın 982/1574 senesinde tahta çıkışının belirtilmesi, bulunmaktadır.³⁰

Elimizdeki nüshalarda Diyarbekrî, Osmanlı halifelerinden Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) dönemlerini kısaca ele almaktadır. Eğer eserin 940/1534 yılında bitirildiği söylenecek olursa son üç padişah sonradan eklenmiştir, denmesi gerekecektir. Bunun yanında 966/1558 yılı Diyarbekrî'nin vefatı kabul edilirse, vefatından sonraki konuların onun tarafından yazılmadığı ve vefatından sonra müstensihlerin eklemesidir, denilecektir.

Ancak ileriki bölümde de ele alınacağı üzere Diyarbekrî'nin vefat tarihini 990/1582 kabul ettiğimiz takdirde bu konudaki farklı görüşlerin arasını şöyle uzlaştırabiliriz. Diyarbekrî kitabının son iki paragrafı hariç 940/1534 tarihinde bitirmiştir. Kitabın son kısmı içerik olarak halifeler tarihi olduğu için yaşadığı müddet içinde halife olanların bilgisini de kitabına eklemiş olmalıdır.

Târîhu'l-hamîs'ten kastın ne olduğu hakkındaki bazı tartışmalara da değinmek faydalı olacaktır. Nitekim Gustav Flügel kitabın isminde bulunan el-Hamîs kelimesinin Mekke için bir sıfat olduğunu, el-Hamîs'den kastın ise Mekke olabileceğini belirttikten sonra başka bir görüşü de dile getirir. O da Kâtib Çelebî'den aldığı bilgiyi ha harfinin noktalı mı noktasız mı olduğu hususudur ve o, (الخميس) noktalı ha olmasının tercihinin ağır bastığına kanaat getirir.³¹ Bir diğer rivayet ise Diyarbekrî'nin kitabını perşembe günü yazdığına nispetle böyle bir isimlendirme yapılmış olabileceğidir.³² Ayrıca isimlendirme hakkında Otto von Platen farklı bir yorum yapmaktadır. Ona göre kitap bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtime şeklinde beş kısımdan oluşmasına binaen bu şekilde isimlendirilmiştir.³³

³⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 3:540.

³¹ G. Flügel, *a.g.e.*, s.2:344.

³² G. Flügel, *a.g.e.*, s.2:343.

³³ Otto von Platen, "Geschichte der Tötung des Chalifen Omar aus der Chronik des Dijarbekri", s. 8.

Diyarbekrî'nin *Târîhu'l-hamîs*'ten kastının Mekke, en değerli olandan kastının ise Hz. Muhammed (s.a.v) olduğunu düşünmekteyiz. Kendisinin Mekke'de yaşaması, Kâbe ile ilgili risalesi ve Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında yazdığı eseri, bize "Mekke'nin tarihi en değerlinin halleri" olarak eserin ismini anlamaya sevk etmektedir.

2. *Târîhu'l-hamîs*'in Muhtevası:

Müellif, eserin içeriğini ve nelere değineceğini mukaddimesinde okuyucuya sunmaktadır. Ayrıca Diyarbekrî, kitabını bölümlere ayırmış ve ayırdığı bölümlerin başlangıcında ele alınacak konuların isimlerini tekrar zikretmiştir. Bu durum eserin bir metot çerçevesinde oluşturulduğunu göstermektedir.

Müellif bir siyer ve şemâil yazmak istediğini belirtmiş, hangi kaynaklardan istifade edeceğini zikretmiş ve son olarak ise hangi konuları okuyucuya aktaracağını bir kompozisyon içerisinde vermiştir. Diyarbekrî istifade ettiği kaynaklara "*hürmete layık, kerim kardeşlerimin kıymetli, muteber kitaplarından seçtim.*"³⁴ diyerek onlara güvendiğini ifade etmekte ve değer atfetmektedir.

Diyarbekrî, eserini mukaddime, üç bölüm ve hâtîme şeklinde tasnif etmiştir. Mukaddime kısmını üç alt başlıkla ele almıştır. Eserin ana bölümünü oluşturan kısım, kendi ifadesi ile Erkânü's-Selâse, yani üç temel başlık altında incelemiştir. Müellif bu bölümleri de alt başlıklara ayırmış ve bâb olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü bölümü ise farklı bir tasnifle bâb ve fasıllara ayırmıştır.

Diyarbekrî eserine âlemin yaratılması ile başlamış, ilk yaratılanlar hakkında geniş açıklamalar yapmıştır. Mukaddime kısmı genel olarak Hz. Muhammed'in nûrunun yaratılmasından doğumuna ve zuhuruna kadar olan olayları içermektedir. Peygamberlerin hayatlarına, Hz. Muhammed'in nübüvvetine delil teşkil eden olaylara ve Nur-ı Nebî konusuna ağırlıklı değinmiştir.

Eserin birinci bölümü ise Hz. Muhammed'in doğumundan bi'setine kadar meydana gelen olayları kapsamaktadır. Müellif özellikle Hz. Peygamberin doğumuna

³⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:5.

ve o esnana meydana gelen olaylara vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamberin çocukluğunu geleceği herkes tarafından bilinen, müjdelenen, peygamber olacağı kâhinlere, Yahudi ve Hristiyanlara tasdik ettirilen olağanüstü olaylarla ürülü şekilde anlatmıştır. Şemâil ve hasâis konularını bu bölümde işlemiştir.

İkinci bölüm, Hz. Muhammed'in Hicret'ine kadar olan olayları kapsamaktadır. Üçüncü bölümde ise hicretinden vefatına kadar olan olaylar anlatılmaktadır. Müellif son bölüm olan hâtimeyi de iki başlık altında ele almıştır. Hz. Peygamber'in bekçileri, hizmetçileri, köleleri, emirleri, kâtipleri, elçileri, hâkimleri, şairleri, kullandığı hayvanları, silahları, kalkanları, sancakları, elbiseleri gibi konulara yer vermiştir. *Târîhu 'l-hamîs*'i Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-1258), Fatîmîler (909-1171), Eyyûbîler (1171-1462), Memlûkler (1250-1517) ve Osmanlılar dönemi ile bitirmiştir.

Eserin muhtevasına bakıldığında onun tarih anlayışını yansıtan bir tablo görülecektir. O, tarih yazımına Hz. Âdem ile başlamış ve kendi zamanına kadar meydana gelen olaylara değinmiştir. Hz. Âdem ile başlayan ve peygamberler silsilesini ele alışıyla devam eden tarih yazımında nübüvveti temel almıştır. Hz. Peygamber sonrasındaki dönemde ise halifeler tarihi ön plandadır. Endülüs Emevîlerine ve sonrasında meydana gelen olaylara neredeyse hiç değinmemiştir. Ayrıca Osmanlılar hakkında hiç kaynak eser vermemiş ve bu bölümü çok az bilgiyle sonlandırmıştır. Diyarbekrî, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail ile olan mücadelesini birkaç satır ile anlatmış ardından Memlûkler ile yapılan Mercidâbık ve Ridaniye savaşlarına kısaca değinmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566), II. Selim'in (1566-1574) ve III. Murad'ın (1574-1594) tahta çıkışları hakkında sadece tarih bilgileriyle yetinmiş ve akabinde Osmanlı dönemini bitirmiştir.

Hz. Peygamberin siyerini ele almayı amaç olarak belirleyen Diyarbekrî genel tarih, şemâil, delâil ve hasâis konularına da genişçe yer vermiştir. Bununla birlikte kitabın ilk bölümlerinde nebi-rasul tanımları, ilk yaratılanlar, Kur'ân-ı Kerîm ve sûreler hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır. İlk yaratılanın Hz. Peygamberin nuru olduğu, bu nurun Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (s.a.v) doğuncaya kadar ataların temiz

sübllerinden Abdullah ve Amine'ye intikal ettiği fikri eserde sıkça işlenmektedir. Eserde özellikle Hz. Peygamberin doğumu esnasında meydana gelen olağanüstü olaylara yer vermesi ve mucize olarak birçok olay anlatması dikkati çekmektedir. Yine *Târîhu'l-hamîs*'te, Hz. Muhammed doğmadan önce başlayan olağanüstü olaylar vefatına kadar sıklıkla dile getirilmiştir. Doğduğu gece şeytanın taşlanması, Kisra'nın sarayının yıkılması, Farslıların bin yıldır yanan ateşinin sönmesi, Sâve gölünün kuruması bunlardan birkaç tanesidir. Abdulmuttalib, Kâbe'de tavaf ederken "*Allah'u Ekber*" sesleri duymuş ve Kâbe'deki putlar yere serilmiş ayrıca kendisine Amine'nin Muhammed'i (s.a.v) dünyaya getirdiği nidasında bulunulmuştur. Amine'nin doğumu esnasında vücudundan nur/yıldız çıkması ve bu nur vesilesiyle Şam saraylarının yıkılması, doğunun-batının aydınlanması, Varaka b. Nevfel ve Rahip Bahîra'nın onun gönderilen peygamber olacağını belirtmesi de bu konuya birer örnektir.³⁵ Sünnetli doğması da mucize zümresinden rivayet olarak aktarılmış ve bu konudaki mezheplerin peygamberlerin sünnetli olup olmaması hususundaki fikhî görüşlerine de yer verilmiştir.³⁶

3. Metodu ve Tarihçiliği

Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*'i yazma amacını ve yararlandığı kaynakları verdikten sonra içeriğini, günümüzde içindekiler olarak nitelendireceğimiz tarzda, vermektedir. Mukaddime, üç bölüm ve hatime kısımları ve bu bölümlerde hangi olayı hangi başlık altında inceleyeceğini ifade etmektedir. Bu metot ile *Târîhu'l-hamîs*'in genel muhtevası hakkında okuyucunun bilgi edinmesini sağlamaktadır. Konuların taksimi ve amaç-kaynak-içerik belirtilmesi eserin bir metot çerçevesinde yazıldığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Ele aldığı konu hakkında kaynaklarda geçen rivayetleri ard arda, kaynak ve yazar belirtmek suretiyle zikreden Diyarbekrî rivayetçi metodu kullanmaktadır. Müellifin en önemli özelliklerinden biri genel olarak aldığı rivayetlerin kaynağını belirtmesidir.

---

³⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:371.

³⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:378.

İstifade ettiği kitaptaki metni değişiklik yapmadan aktarma yoluna gitmiştir. Bazen bu iktibas çok kısa iken bazen de, örneğin Hz. Peygamberin özelliklerine ait kısımda olduğu gibi, 10 sayfadan fazla olabilmektedir. O, *Târîhu'l-hamîs*'te rivayetleri metoduna göre harmanlayarak rivayetçi tarih yazımının güzel bir örneğini sergilemiştir.

Dikkatli bir okuma yapılmadığında *Târîhu'l-hamîs*'te bulunan bazı metinlerin Diyarbekrî'ye ait olduğu sanılmaktadır. Müellifin iktibas ettiği bilgilerin bazılarında kaynak ve müellif adı vermemiş olması okuyucuyu bu düşünceye sevk etmesi doğaldır. Bu husus müellifin tenkit edilecek yönlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Târîhu'l-hamîs*'e yeni bir tahkikin yapılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Kaynak vermede çok titiz davranan müellif, eğer konu hakkında zayıf görüşler varsa onları temrîd sîğasıyla “denildi ki, rivayet edildi ki, bazı ilim ehli dedi ki” şeklindeki kelimelerle ifade etmiştir. Bu durum onun konuyla ilgili rivayetlerin aktarılmasına verdiği önemi göstermektedir.

Genel olarak kaynaklardaki rivayetleri zikreden müellif az da olsa kendi fikirlerini de aktarmıştır. Hz. İbrahim'in oğulları arasında kurban olanın hangisi olduğu hakkında konuya, önce ulema ihtilaf etti diyerek başlanmakta ve farklı rivayetlere yer verilmektedir. Kurban edilmek istenenin Hz. İshâk olduğunu iddia edenler ile Hz. İsmâil olduğunu iddia edenlerin delilleri zikredilmektedir.³⁷

Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*'i birçok ilim dalından istifade ederek telif etmiştir. Tefsir, akâid, hadis, yer isimlerini ihtiva eden lügatler, Yahudi ve Hıristiyan din âlimlerine ait görüşler, Tevrat, İncil ve Zebur gibi dinler tarihini ilgilendiren bu farklı alanlara örnek olarak zikredilebilir. Müellifin en önemli özelliklerinden biri bu farklı alanlara vakıf olmasıdır. Konu hangi ilim dalına ait ise o ilim dalının temel eserleri kaynak olarak göstermektedir. Örneğin nübüvvetle alâkalı konuları incelerken Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî'nin (ö. 816/1413), *Şerhu'l-mevâkıf*³⁸, Sa'düddin Mes'ud b. Fahreddin Ömer

³⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:174.

³⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:37, 2:424, 3:182.

b. Burhâneddin Abdillâh el-Herevî Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Makâsîd*'i,³⁹ Ebû Abdillâh Celâlüddin Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî'nin (ö. 908/1502) *Şerhu'l-akâ'idü'l-adudiyye*'si,⁴⁰ Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Akâid*'i⁴¹ zikredilebilir.

Tefsirle alâkalı konular ele alınırken muteber kabul edilen tefsirlerden istifade edilmiştir. Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî'nin (ö. 606/1210) *Tefsîrü'l-kebîr*'i (*Mefâtihu'l-gayb*),⁴² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşaf*'i,⁴³ Ebû Muhammed Muhyis-sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzil*'i,⁴⁴ Nâsirüddin Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzil ve esrârü't-tevil*'i,⁴⁵ Ebu'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-işarât*'i,⁴⁶ Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) *Bahru'l-ulûm*'u,⁴⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Şur'ân*'ı (*et-Tefsîrü'l-kebîr, Tefsîrü's-Sa'lebî*),⁴⁸ çokça zikredilen tefsir eserlerinin başında gelmektedir.

Diyarbekrî, hadis alanında da sahih ve ana kaynak olarak kabul edilen Kütübü tis'a ve sonraki dönemlerde telif edilmiş eserlerden istifade etmiş ve metot olarak aldığı rivayetlerin nerede geçtiğini zikretmekte dikkatli davranmıştır. Hadis rivayetlerini aktaran kitapların yanında bu alanla ilgili usûl kitapları, şerhler ve tabakât türü kitaplar da başvurulan eserler arasındadır. İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî bi-şerhi*

³⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:526, 2:46.

⁴⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:15, 29, 3:243.

⁴¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.2:81, 3:15.

⁴² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:185, 341, 405.

⁴³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:31, 131, 239, 243, 315, 2:187, 286, 492.

⁴⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:131, 315, 323, 2:488.

⁴⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 1:15, 51, 62, 177, 195, 245, 2:286,

⁴⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 1:80, 124, 129, 131.

⁴⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:63, 78, 74.

⁴⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.a. 1: 83, 88, 195, 257.

Sahîhi'l-Buhârî'si,⁴⁹ Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi Buhârî'si*,⁵⁰ İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe'si*⁵¹ ve *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser'i*,⁵² İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *el-İstîâb fi marifeti'l-ashab'ını*⁵³ örnek olarak verebiliriz.

Müellif hadis kaynaklarından istifade ederken müellif/eser isimlerini vermeye gayret etmiştir. Bazen de bu rivayetleri aktarırken senetteki râvileri düşürerek son râvinin ismini zikretmekle yetinmiştir.

Târîhu'l-hamîs'te göze çarpan hususlardan biri yer isimleri hakkında sık sık, o yerin neresi olduğu ve kelimenin ne anlama geldiği hakkında, ilgili kaynaklardan alıntı yapmasıdır. Bu sayede okuyucunun yanlış anlamasına engel olmaya çalışmıştır.

Görülebileceği üzere Diyarbekrî, eserini telif ederken metot olarak sadece tarih/siyer kitaplarıyla yetinmemiş ilgili ilim dalının temel eserlerinden istifade yoluna gitmiştir. Bu hem eserin değerini arttırmakta hem de müellifin ilmî çeşitliliğini göstermektedir. *Tarihü'l-hamîs*'te ilk dönem siyer kaynaklarına fazlaca yer verilmiş ancak delâil, hasâis ve şemâil gibi konularda ise sonraki dönemlerde telif edilen eserler kullanılmıştır. İlk dönem eserlerin başında İbn İshak, İbn Hişâm, Vâkıdî, İbn Sa'd ve Musa b. Ukbe, İbn Şihab ez-Zührî, Zübeyr b. Bekkar gibi ilk dönem tarihçilerinden gelen rivayetleri zikredilebilir. Bu kaynakların haricinde İbnü'l-Esîr, Moğultay b. Kılıç, Kelâî, İbn Tagriberdî de sıkça kullanılan kaynaklardandır.

Diyarbekrî, yazım metodu olarak konuyla ilgili görüşlere yer vermeyi tercih etmekte bununla birlikte önelediği ve tercihi olan görüşü ilk önce zikretmektedir. İhtilafı olan bir konuya bununla alâkalı tercihini de az da olsa belirtmektedir. Eğer kesin bir sonuca ulaşamadı ise "Allah'ü Âlem" diyerek konuyu tamamlamaktadır.

Diyarbekrî eser yazımında tematik ve kronolojik bir sıralama takip etmiştir. Peygamberler tarihi diyebileceğimiz eserin ilk kısmından Hz. Peygamberin hicretine

⁴⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 2:133.

⁵⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 2:244.

⁵¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 1:340.

⁵² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.2:272.

⁵³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 2:408, 421.

kadar olan kısmı, hem konu hem de kronolojik şekilde tertip etmiştir. Peygamberlerin hayatlarında kronoloji takip edilmekle birlikte Delâilü'n-Nübüvve, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul ve tertibi, deccalın çıkışı ve kıyamet alametleri gibi konular göze çarpmaktadır. Doğumdan hicrete kadar olan kısımda da konu çerçevesinde bir tematik-kronoloji takip edilirken hicretle bu isimlendirme kronolojiye dönmektedir. Hicretin birinci yılı, ikinci yılı şeklinde isimlendirme yapan Diyarbekrî, hicri yılları esas almıştır. Kronolojik anlatım halifeler döneminde de devam ettirilmiştir.

Diyarbekrî, konuları ele alırken İslâmî ilimlerde ana kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm'i fazlaca kullanmıştır. O, ayetleri konu içerisinde ilgili yere ve ayetlerin konuyla alakalı kısmını almıştır. Özellikle Hz. Peygamberin gazvelerini ayetler çerçevesinde işlemesi Kur'ân-ı Kerîm'in temel kaynak olarak referans alındığını göstermektedir.

Gözlem ve müşahede metodu tarih yazımında önem arz etmektedir. Diyarbekrî, eserinde Mekke'de yaşamasının ve idarî görevlerinin de verdiği birikimle kendi tecrübelerini zikretmiştir. Kâbe'nin ölçümlerini yapmış ve önceki kaynaklarda aktarılan bilgilerle karşılaştırmış ve yer yer tashih yoluna gitmiştir.⁵⁴ Ayrıca Bedir Gazvesinin yapıldığı yerde tatlı bir kokunun varlığı hakkında Medine dönüşü kendisi durumu müşahede etmiş ve bu tecrübesini aktarmıştır.⁵⁵

Önemli gördüğümüz bir nokta ise Diyarbekrî'nin tarihçiliği yanında döneminde toplumda görülen sosyal olayları fikhî açıdan değerlendirmesidir. Eserin yazıldığı dönemde Mekke'de, insanlara sarhoşluk veren ve uyuşturan Hindistan kaynaklı bitkilerin yaygınlaştığını görüyoruz. Diyarbekrî, konu hakkında bilgi vermiş, fakih biri olması hasebiyle toplumda görülen durumu fikhî yönden ele almış ve bu bitkilerin zararlarına değinmiştir.

---

⁵⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.1:220.

⁵⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 2:115.

Sonuç

Diyarbakır XVI. yüzyılda yaşamış çok yönlü kişiliğe sahip büyük bir alimdir. O, ilmi kişiliğinin yanında idareciliği ile döneminde dikkat çeken isimlerden biri olmuştur. 972/1567 yılında Mekke Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik görevinde de bulunan Diyarbakır, birçok öğrencinin yetişmesine vesile olmuştur. Süleymaniye Medresesi'nde hocalık yapması onun ilmi donanımının yüksekliğine ayrı bir delildir. Uzun süre Mekke'de Kadılık vazifesini ifa eden Diyarbakır, 978/1571 yılında, Mekke yakınlarındaki Ayniarafat suyunun getirilmesindeki gayretinden dolayı ödüllendirilmiş, bu görevinden sonra Mekke Şeyhülharemligi görevine getirilmiştir. Kadılık görevi esnasında hac için Mekke'ye gelen gerek yöneticilerle gerekse hacılarla üstlendiği ilmi ve idari sorumluluk gereği irtibat halinde olmuştur. Gelen devlet erkânını karşılayıp misafir etmiş ve onlara ziyaretleri esnasında eşlik etmiştir. Ayrıca iki yıl kadar Medine'de de kadılık görevinde bulunmuştur. Diyarbakır kadılık görevini yerine getirirken Mâliki mezhebinin hükümlerini tatbik etmiş ve bu nedenle Mâliki kadısı olarak tanınmıştır. İnsanî ilişkilerinde halk tarafından övülmüş ve cömertliği ile maruf bir kimsedir. Hakkında söylenen mersiyelere baktığımızda onun cömertliğine dair birçok beyit söylenmiştir. Dönemin tarihçilerinden ve arkadaşı olan Kutbuddin el-Mekkî'nin ve Mekke'ye gelerek Diyarbakır'ya konuk olan paşaların ifadelerinde de onun ilmî ve ahlakî güzelliklerine sıkça değinilmiştir. Bu görevlerinin yanında onun tanınmasına vesile olan ise birçok kaynaktan istifade ederek telif ettiği *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs* adlı eseridir. Çalışmamızda ele aldığımız üzere Diyarbakır'nın kaynak çeşitliliği incelendiğinde sadece tarih alanına vakıf olmadığı bunun yanında diğer İslâmî ilimlere de hâkim olduğu görülmektedir. *Târîhu'l-hamîs*'in en önemli özelliklerinden biri de günümüz dipnot sistemine benzer şekilde alınan her bir bilginin kaynağının belirtilmesi, müellif ve eserinin isminin verilmesidir. Bu sayede bilginin kaynağı kontrol edilebilmektedir. Bir siyer kitabı olmakla birlikte peygamberler tarihini, şemâil, delâil ve hasâis alanlarıyla birlikte Hz. Peygamberin hayatını, halifeler tarihini, önemli insanların biyografilerini içeren tabakât ve genel tarih konularını bünyesinde barındırmaktadır.

Kaynaklar

AYDERUSÎ, M. Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nûrû's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-âşir*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

BAĞDATLI İ. P, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1951.

BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 7 numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1994.

BROCKELMAN C., *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-V, E. J. Brill, Leiden 1942-1943.

BURSALI M. T. B., *Osmanlı Müellifleri*, I-III, haz. İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul 1975.

CHENEP, B. M., “*Diyarbekrî*”, İslâm Ansiklopedisi, C. 3., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.

DİYARBEKRÎ, H. b. Muhammed, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs* (I-III), thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

----- *Risâle fi zer'i-l Kâ'beti'l-mu'azzama ve mesâhati'l-Mescidi'l-harâm*. thk. Dr. Yahya Hamza Abdulkadir el-Vezene, Mektebetü's-Sakâfe't-Diniyye, Kahire 2003.

EYÜP S. P., *Mir'âtü'l-Haremeyn*, haz. Ömer Faruk Can-F. Zehra Can, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.

FLÜGEL, G., *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften*, Druck und Verlag der. K.K.Hof Und Staatsdruckeri, Wien 1965.

İBNÜ'L-İMAD, Ebu'l-Felah Abdulhayy B. A. , *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut- Mahmut Arnavut, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1986.

KATİB Ç., *Keşfu'z-zünûn an esâmiu'l-kütüb ve'l-fünûn*, Mektebetü'l Müsenna, Bağdat 1310-1941.

KEHHÂLE, Ö. R., *Mü'cemü'l-müellifin*, I-VIII, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut 1957.

EN-NEHREVALÎ, K. el-Mekkî, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-fetḥi'l-Osmânî*, Menşûratü Dâru'l-Yemame, Riyad 1967.

----- *el-Î'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi (beledillâhi)'l-ḥarâm*, Müessesetü'l-Furkan, Mekke 2000.

MEHMET S. B., *Sicill-i Osmânî*, I-VI, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

PLATEN O. V., "Geschichte der Tötung des Chalifen Omar aus der Chronik des Diyarbekri", Berlin 1837.

ÖZAYDIN, A, "Diyarbakrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

ROSENTHAL, F, "al-Diyarbakrî", *The Encyclopaedia of İslâm*, C. 2, E. J. Brill, Leiden 1983.

WÜSTENFELD, F., *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, 1882.